

Tanulmánykötet a magyarországi németek elmúlt száz évéről

Tóth Ágnes és Eiler Ferenc kisebbségkutató szerkesztésében megjelent egy, a magyarországi németek történelmének elmúlt száz évét tárgyaló kiadvány*, ami eddig kevésbé kutatott nézőpontból, a helyi szintre, a hétköznapok világára összpontosítva tekinti át az adott időszakot. A szerkesztők a Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete, valamint a Pécsi Tudományegyetem Német Alapítványi Tanszéke által szervezett, 2018. október 8-án megtartott konferencia előadásainak bővített, tanulmánnyá formált szövegeit gyűjtötték össze. A témakörök kiválasztásánál meghatározó volt, hogy az írások együttesen fedjék le a vizsgált száz esztendőnek a nemzetiségi lét szempontjából kiemelt jelentőségű kérdéseit. A tanulmányok rövid ismertetőivel az érdeklődés és az elmélyült olvasási kedv felkeltését kívánjuk szolgálni.

Eiler Ferenc: **Magyarország nemzetiségpolitikája** (1918–1989)

A tanulmány felvázolja a magyar kormányzatok nemzetiségpolitikai törekvéseit és gyakorlatát az 1980-tól 1989-ig terjedő időszakban. Az elemzés az állami politikára helyezi a hangsúlyt, de nem hagyja figyelmen kívül az anyaországok s a Magyarországon működő kisebbségi szervezetek állami politikára gyakorolt hatását sem. A vizsgálat kiindulópontja a magyar nemzet fogalma tartalmi változásának és az első világháborús veszteség társadalomra gyakorolt hatásának elemzése. A tanulmány az 1945 előtti és utáni időszakot külön-külön tárgyalja. Mindkét időszakban számba veszi a nemzetiségpolitika formálóját s az azok rendelkezésére álló eszközöket, majd pedig a nemzetiségpolitika hangsúlyos témáit és a kisebbségi társadalmakra gyakorolt hatásait is.

Marchut Réka: **A helyi közigazgatás viszonya a német kisebbségi törekvésekhez** (1920–1940)

A két világháború közötti magyarországi kisebbségi jogalkotás gyakorlatba való átültetése több akadályozó tényező miatt nem valósult meg. E tényezők közül a tanulmány a helyi közigazgatás szerepét vizsgálja olyan Budapest környéki települések példáin keresztül, amelyekben jelentős számú német kisebbség élt. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy a magyarországi németek történetének sorsfordulói milyen válaszokat adott a helyi közigazgatás, s hogy időszokról időszakra érzékelhető-e egyáltalán valamilyen változás a német kisebbségi törekvésekhez való viszonyulásban.

A helyi példákon keresztül azt látjuk, hogy a magyarországi németiség történetében fellelhető cezű-

rák a korszak nagy részében nem jártak együtt a helyi közigazgatás viszonyulásának megváltozásával, amelynek képviselői csupán 1939-1940-ben kezdtek differenciálni, de akkor az már késő volt.

Grósz András: **Keresztutakon** *Adalékok a katolikus egyház és a magyarországi németiség két világháború közötti kapcsolatához*

A trianoni Magyarországon élő németek döntő része római katolikus vallású volt, így a klérus és a hazai németiség között szükségszerűen alakultak ki érintkezési területek. Elsősorban az önszerveződéssel és az anyanyelvhasználattal kapcsolatosak, amelyek kezelése Trianon után – a nemzetiségi kérdés előtérbe kerülésével – gyakori vitákat eredményezett. A nyelvi és kulturális jogokat felkaroló magyarországi német mozgalom törekvéseit az egyház általában bizalmatlanul szemlélte, ugyanakkor sok esetben – így például a szertartási anyanyelvhasználat ügyében – figyelembe vette a nemzetiségi szempontokat is. Az országos és helyi nemzetiségi konfliktusok megoldását nemcsak a kül- és belpolitikai körülmények, hanem az egyházmegyét vezető püspökök és az egyházközségek élén álló plébánosok hozzáállása is befolyásolta.

Somlai Péter Ferenc: **Az anyanyelvi oktatás kérdése** *Tendenciák és nézőpontok a főváros környéki német településeken (1919–1945)*

A tanulmány a két világháború közötti kisebbségi iskolaügy, azon belül elsősorban a népiskolai oktatás helyzetét vizsgálja a főváros környéki német településeken. Röviden bemutatja a legfőbb döntéshozók, azaz az állami kisebbségpolitika irányítóinak mo-

* Eiler Ferenc, Tóth Ágnes (szerk.): **A magyarországi németek elmúlt 100 éve: Nemzetiségpolitika és helyi közösségek.** Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum Kiadó (2020). A kötet kedvezményesen megvásárolható az Argumentum Kiadó webáruházában.

tivációit, mindvégig szem előtt tartva a nemzetközi kontextust. A legnagyobb teret a regionális és helyi hatóságok, illetve az iskolafenntartók működésének szenteli. Mivel a korszakban a Budapest környéki német kisebbségi iskolák mintegy fele egyházi oktatási intézmény volt, részletesen foglalkozik az egyházi vezetés és az alsópapság álláspontjával is. Természetesen nem kerüli meg a magyarországi német mozgalom különböző irányzatainak vizsgálatát sem. Helyi példákon keresztül azt is bemutatja, hogy a kormányzat által hozott kisebbségpolitikai döntések hogyan valósultak meg a gyakorlatban, így az egyes oktatási intézmények és az ott dolgozó pedagógusok szintjét is megjeleníti. Végül, de nem utolsósorban kísérletet tesz az érintett kisebbségi lakosság, elsősorban az iskoláskorú gyermekeket nevelő szülők szándékainak, álláspontjának rekonstruálására.

Spannenberger Norbert:

A magyarországi németek politikai mobilizációja (1920–1945)

A nemzetiségi kérdés Magyarországon a dualizmus óta eredendően politikai kérdésnek számított. A trianoni békeszerződés után a Bethlen-kormány által engedélyezett Magyarországi Német Népművelődési Egyesületnek bár kezdettől fogva politikai céljai is voltak, azt azonban csak a „kulturális egyesület” keretein belül fogalmazhatta meg. A szervezet tevékenysége a kormány szándéka szerint is csak kulturális, nyelvi kérdésekre fókuszálhatott, s emellett elvárták tőle, hogy a választások alkalmával a mindenkor kormányzó pártot támogassa. A Volksbund működését 1938-ban gyakorlatilag hasonló koordináták mentén engedélyezték. A tanulmány arra keresi a választ, hogy milyen módon tudták ezek a szervezetek a németeket helyi szinten mobilizálni, hiszen a regionális és helyi politikai elit mindvégig leküzdendő ellenséget látott bennük. Milyen (politikai) jelszavakkal és szervezési módszerekkel mozgósították a német szervezetek elitjei? Milyen, a magyar politikai elit által szabott határokat léptek át, s ezzel miként hatottak a német kisebbség tagjaira?

Vitári Zsolt:

Generációs szocializáció és/vagy etnikai mobilizáció

Magyarországi német fiatalok a Volksbundban és a Német Ifjúság előkészítése

A mai napig kényes témának minősül a magyarországi németek két világháború közötti története, amelyben meghatározó szerepet játszott a jobban ismert, ámbar máig démonizált Volksbund és annak szinte ismeretlen ifjúsági szervezete, a Német Ifjúság. Miközben a kutatás az utóbbi harminc évben számos új eredménnyel állt elő, még mindig adós maradt e szervezetek „belső” történetével, vagyis

azzal, hogy miként működtek a mindennapok világában, s tagjaik milyen tevékenységet folytattak. A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a Volksbund „belső történetének” egy meglehetősen fontos szeletét, a fiatalok szerepét és megszervezését járja körbe az ifjúsági szervezet megalapításig. A hazai német ifjúság mobilizálását, politizálódását, uniformizálódását állítja középpontba. Ezek kétségkívül feltűnő jelenséget képeztek az addig apolitikus, mozgalmakra nem fogékony, gazdaságcentrikus német közösségekben.

Márkus Beáta:

A „német származás” értelmezései a magyarországi németek „malenkij robot”-ra hurcolása helyi végrehajtása során (1944–1945)

A Magyarországot megszálló Vörös Hadsereg 1944. december közepétől 1945. január végéig német származásuk miatt több mint harmincezer főt – nőket és férfiakat – deportált sokéves ún. jóvátételi munkára a Szovjetunióba. A tanulmány ezt az eseményt elemzi elsősorban lokális levéltári források, a korabeli magyar közigazgatás iratanyaga alapján. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy egy alapvetően egységesen kiadott szovjet rendelet végrehajtásában miért lehettek nagy különbségek az ország egyes érintett régióiban. A felmerülő tényezők közül a tanulmány a szovjet rendelet „német származásra” vonatkozó kitételét, illetve annak értelmezési lehetőségeit hasonlítja össze. Az eddig javarészt feltáratlan forrásanyag új ismeretekkel és nézőpontokkal szolgál, emellett betekintést enged abba is, hogy mekkora és milyen volt a deportálásban közreműködő személyek mozgástere 1944 és 1945 fordulóján.

Bednárík János:

Tempora mutantur...

A svábok kitelepítése és a katolikus alsópapság – Buda környéki példák

A tanulmány a német többségű római katolikus települések kapcsán járja körül a kérdést, hogy milyen attitűdök jellemezték az adott községek plébánosait a kitelepítések idején, és milyen lehetőségeik voltak az események befolyásolására. Az általános áttekintés után a szerző két plébános alakját állítja egymás mellé. Folláth Ádám és Hufnagel Ferenc alapvető adottságaikban hasonlítanak egymáshoz: egy-egy Buda környéki sváb település – Zsámbék és Solymár – plébánosai, egyben kerületi esperesek és mindketten német származásúak. Személyes hozzáállásukat és a ki- és betelepítések idején, 1946-ban követett stratégiájukat vizsgálva ugyanakkor két ellentétes történet bontakozik ki az olvasó előtt. A tanulmánnyal a szerző arra kíván rámutatni, hogy az alsó szintű egyházi élet forrásainak vizsgálata

új színekkel árnyalhatja a magyarországi németiség XX. századi sorsfordító éveivel kapcsolatos tudományos és közéleti diskurzusokat.

Tóth Ágnes:

Emberek – sorsok – hivatalok – eljárási módok

A magyarországi németek családgyejesítésének és/vagy visszahonosításának lehetőségei (1948–1953)

A kitelepítés és a háborús események következtében 1948 végén a magyarországi német közösség tagjainak jogi helyzete rendkívül eltérő volt: a teljes jogfosztottságtól a diszkriminált állampolgársági létig terjedt. A Németország különböző megszállási övezetébe telepítettek viszont az új hazába való beilleszkedés nehézségeivel és bizonytalanságaival küzdöttek.

A magyar kormány 1949 ősze és 1950 tavasza között részben politikai megfontolások, részben a gazdasági kényszerek hatására fokozatosan megteremtette a német nemzetiségűek alapvető jogegyenlőségét, de a hatalom a kollektív bűnösség stigmáját látens módon továbbra is alkalmazta velük szemben. A szétszakított magyarországi német nemzetiségű családok ismételt együttélésének rendezése az egyik legfontosabb eleme volt e szétzilált közösség mind magyarországi, mind németországi integrációjának. A tanulmány a magyarországi németek családgyejesítése kapcsán a két német állammal folytatott hosszadalmas és meddő, sok esetben süketek párbeszédére emlékeztető tárgyalások egész sorozatát mutatja be, s arra is rámutat, hogy az érintett felek a kérdés kapcsán nem elvszerű álláspontot, hanem napi politikai érdekeket, presztízsszempon-tokat követtek.

Slachta Krisztina:

A magyarországi és a kitelepített németek kapcsolatai és állambiztonsági ellenőrzésük az 1960-as években

A kitelepítés következtében szétszakított családok, rokonok, helyi közösségek kapcsolattartása a hidegháború idején nagy nehézségekbe ütközött. A rokonlátogatások, illetve a rokonlátogatók is a magyar állambiztonság célkeresztjébe kerültek.

A tanulmány a magyarországi németek elleni állam(biztonság)i intézkedés-sorozat céljait, gyakorlati megvalósítását dolgozza fel, amit alapvetően meghatározott az 1944-től összegyűjtött iratokban formálódó, illetve azokat meghatározó ellenségkép. Az 1960-as években az egyre nyitottabb utazási lehetőségek révén a kitelepített magyarországi németek már rokonlátogatóként vagy turistaként érkeztek az országba, ahol a nyugati fogyasztói társadalom értékrendjét és tárgyi kultúráját közvetítették a szocialista vidéki Magyarország felé. Az állambiztonság számára ezek a nyugati állampolgárok a kémtevé-

kenységgel gyanúsítható, ún. „külső ellenségek” körébe tartoztak. A kémtevékenység gyanúja mellett a beutazó nyugati turisták létszámnövekedése legfőbb veszélyének a nyugati „diverzió terjedését, a fellazító politikát” tekintették, ami alapvetően a nyugati életstílus csábításaként jelent meg a rokonlátogatók esetében is.

Dobos Balázs:

Német nemzetiségi önkormányzatiság Magyarországon

(1994–2014)

A tanulmány a magyarországi németiség rendszer-váltás utáni, és különösen a létrejövő kisebbségi önkormányzati rendszer keretei között kibontakozó aktivitását vizsgálja, elsősorban a lokális, települési és fővárosi kerületi szinten, 1994 és 2014 között. A történeti és az intézményi háttér felvázolását követően, elsőként arra keresi a választ, hogy az önkormányzati rendszer mennyiben képes elérni és lefedni a magukat németnek vallókat, valamint mennyiben ösztönzi őket a választási regisztráció-ra és részvételre. A helyi szintű aktivitás kapcsán kitér a testületek és a képviselők újraválasztására, valamint az esetleges választási verseny kérdésre is. Az elemzés részeként vizsgálta azt is, hogy a német nemzetiség miként reagált a kisebbségi önkormányzati választásokkal kapcsolatban felmerült hiányosságokra, problémákra és kihívásokra, az intézményi környezet változásaira, a kisebbségi törvény és a választójogi szabályok többszöri módosításaira, amelyet a 2000-es évek közepétől kezdve választott testületein keresztül ő maga is igyekezett befolyásolni.